

ПОЕТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА С. ЧЕРКАСЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. Вип. 1 (31).

Кузьма О. Поетична Шевченкіана С. Черкасенка; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 13; мова – українська.

Анотація: У статті розглядаються особливості рецепції постаті Т.Шевченка у творчості українського поета-модерніста С.Черкасенка. Об'єктом аналізу обрано цикл поезій, в яких актуалізуються шевченківські теми, мотиви, образи, виявляється авторське сприйняття ролі Кобзаря в духовному житті нації.

Ключові слова: рецепція, мотив, поетика, ліричний цикл, Шевченко, образ-символ.

І. Франко, окреслюючи феномен Тараса Шевченка в історії українського письменства, влучно зауважив, що поет був „немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює весь новітній розвиток української літератури” [13, с. 388]. І справді, подальший розвиток національної літератури відбувався у сяйві потужного, провіденційного, енергетичного Шевченкового Слова.

Т. Шевченко завжди відігравав важливу роль у духовному самоусвідомленні українців. Адже, за влучним спостереженням видатного шевченкознавця Є.Сверстюка, „феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу...” [10, с. 302].

У світлі Шевченкової особистості формувалися й письменники-модерністи. Рецепція його постаті відбиває й загальні тенденції тогочасного життя нації, актуалізує важливі зрушення у свідомості національної еліти. Маємо різні поетичні версії, в яких змальовується поет, обігруються мотиви, тематика його творів, акцентуються віхи його складної долі. Поетичну шевченкіану започаткували ще сучасники митця – О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Забіла, П. Куліш, а в ліриці другої половини ХІХ – початку ХХ століття гідно представили Б. Грінченко, І. Манжура, І. Франко, Леся Українка, Б. Лепкий, В. Самійленко та ін.

С. Черкасенко – відомий поет, прозаїк, драматург, журналіст, педагог, також долучився до формування модерністської поетичної шевченкіани.

Проблема рецепції постаті Т. Шевченка у творчості С. Черкасенка практично не досліджена. Усі праці, де аналізується доробок митця, подають загальну характеристику тематичного, образно-стильового чи поетикального рівня творів поета. Відзначимо статтю-передмову О. Мишанича, популяризатора творчості С. Черкасенка, в якій систематизується спадщина автора, розкривається специфіка його художнього дискурсу. Згадуючи

драматичну картину автора „Прометей”, присвячену пам'яті Т.Шевченка, учений слушно наголосив, що „риси прометеїзму, боротьби з тиранією властиві всій поетичній творчості С. Черкасенка” [9, с. 11].

До розгляду лірики С. Черкасенка звертаються Л. Дем'янівська [1], Н. Копиленко [4], Н. Майборода [9], в яких аналізуються окремі аспекти поетичної спадщини митця.

Важливими для осягнення рецепції образу Кобзаря у ліриці поета стали публікації І. Котяш [5; 6], яка займалася вивченням листування С. Черкасенка. Дослідниця зауважує, що хоч знайомство з українською літературою в часи навчання С. Черкасенка у початковому училищі, вчительській семінарії було лише епізодичним, „саме воно (а саме: поезія Т. Шевченка) пробило перші іскри майбутнього письменницького таланту” [6, с. 78]. Численні цитовані уривки епістолярної автобіографії письменника, що містяться у дослідженнях І. Котяш, розширюють уявлення про формування його ідейних та художніх смаків, дозволяють простежити еволюцію у сприйнятті постаті Т. Шевченка, осмисленні ролі Кобзаря в духовному житті української нації.

Багато для розуміння досліджуваного питання дають і праці Г. Калантаєвської [2], яка займалася вивченням діяльності С. Черкасенка на тлі суспільного життя України початку ХХ століття. Хоч у статтях ученої немає літературознавчого аналізу художніх текстів митця, але окреслення основних векторів його діяльності, об'єктивні оцінки публіцистичного доробку автора дозволяють зрозуміти роль і місце С. Черкасенка у формуванні національної свідомості українців, у розбудові культурницького дискурсу доби модернізму. Можна погодитися із твердженням Г. Калантаєвської, що „виступи С. Черкасенка у пресі були помітним явищем в українському суспільному житті початку ХХ ст. завдяки ґрунтовному відображенню колоніального становища національної освіти, культури, науки, видавничої справи в період між революцією 1905–1907 рр. та Першою світовою війною. Вони засвідчили прагнення журналіста й

письменника підняти духовний та інтелектуальний рівень українців...” [2, с. 21].

Із цього прагнення – підняти духовний та інтелектуальний рівень своїх співвітчизників – зродилося й бажання донести до читачів власне бачення величчя Кобзаря, суті його подвижницької діяльності.

Шлях С. Черкасенка до Т. Шевченка був непростим. Численні листи письменника до різних адресатів, збережені в архівах Празької бібліотеки, засвідчують еволюцію поетового ставлення до цієї незвичайної постаті в житті України, говорять про трепетні відкриття Шевченкового Слова, його духовних odkroven' i prozrin'.

С. Черкасенко згадував, що познайомився із шевченківським „Кобзарем” завдяки брату, в бібліотці якого він знайшов цю книгу. Враження від тексту були незабутніми. Як свідчить С. Черкасенко, „Кобзар” Шевченка „дав відчутти підсвідомо якусь спорідненість із собою й тим зачепив такі ще несміливі, бо дитячі, мистецькі струни в найвічній, безхитрій душі” [6, с. 79]. Але усвідомлене сприйняття Шевченкового слова відбулося пізніше – за часів учителювання, а потім творчої, журналістської, педагогічної праці. Поет пригадував зустріч із семінаристським товаришем Панасом Половим, який читав твори Т. Шевченка напам'ять. Декламації знайомого викликали бурхливу реакцію в душі С. Черкасенка: „Голова палала від допіру перечутого, пережитого. Що це таке? – думав я, без краю здивований. Вперше в уяві моїй став Шевченко, новий і незнайомий, що про нього я ніколи не підозрював...” [6, с. 80].

Шевченкові твори стали одним із етапів „входження” С. Черкасенка в контекст українського письменства. Обставини формування творчої індивідуальності поета були такими, що починав він від російських текстів, російськомовних художніх впадобань. За словами письменника, „російська стихія занадто велико буяла в нашій оточенні, й треба було, щоб грім Божий розбудив нас від російської омани й запаморочення” [6, с. 80]. З болем згадував С. Черкасенко тогочасну систему освіти, зокрема навчання в учительській семінарії, де нищилося все українське. Він писав Л. Білецькому: „Питали Ви мене <...> цими днями, невже правда, що „Кобзар” не захопив мене глибше, не лишив по собі виразнішого сліду. <...> „не так посаджено” було царським, московським режимом діло виховання в школі тодішньої всеросійської молоді. Не забувайте, що народився я того року, що й знаменитий наказ Валюєва „не было, нет и быть не может”, а дитячі роки мої минали в добу найчорнішої реакції царя-„миротворця”...” [6, с. 78]; „російська школа отруювала дитячу душу денационалізаторським ядом” [6, с. 74].

Усе ж з часом С. Черкасенко входить у світ українського мистецтва слова, і велику роль у його виборі „зробитися” українським письменником відіграли національні автори, в першу чергу

Т. Шевченко і ті, твори яких були надруковані в першому томі антології „Вік”, що друкувалася до 100-річчя публікації поеми І. Котляревського „Енеїда” зусиллями В. Доманицького і гуртка київської молоді. Ось як про враження від тому писав С. Черкасенко: „... перший том „Віку” я проковтнув, як зголодніла людина добрий обід... Мрія зробитися „руським писателем” одразу розвіялась...” [6, с. 81].

С. Черкасенко відомий і як автор публіцистичних, літературно-критичних статей про Т. Шевченка. І до цього часу важливе науково-практичне значення мають його розвідки „Белінський і Шевченко” (1911), „Ідеали Шевченка” (1914), „Прометейзм у творчості Шевченка” (1914), або праці педагогічного спрямування „Шевченко й діти” (1911), „Шевченко педагогом (про „Букварь южнорусский”)” (1911) та ін.

Поетична шевченкіана С. Черкасенка включає такі художні зразки, як диптих „Світлій пам'яті генія” (1914), триптих „Шевченкові” із циклу „Святкове” (1921), вірші „Величній пам'яті Пророка”, „Присяга (На Шевченківські роковини)”. Пам'яті Кобзаря присвячена і драматична картина автора „Прометей”. Творчо опрацьовані мотиви й образи Шевченкових творів у циклі „На тихі води. На ясні зорі...” (1919–1920). У поемі-циклі „Наша твердиня” (1934–1936), в якій актуалізуються питання розвитку рідної мови, письменник наголошує на вагомій ролі Кобзаря в її утвердженні. Під час перебування на Закарпатті у 20-х рр. ХХ ст. митець написав п'єсу „До світла. До волі. Сцени з дитячих літ Т. Шевченка” (1925), яку поставили на сцені ужгородські пластуни. Отже, образ Кобзаря завжди хвилював уяву поета і в результаті знайшов цікаве художнє трактування в оригінальних поетичних текстах.

Об'єктом аналізу в нашій статті обрано триптих „Шевченкові” із ліричного циклу „Святкове” (1921). Форма триптиху передбачає наявність „трьох самостійних, проте пов'язаних спільним ідейним змістом та мотивом мистецьких творів” [7, с. 678]. Вона активно використовувалася в живописі (у творчості, зокрема, Босха, Рубенса). Знайшла своє застосування в оформленні церковних вітварів.

Форма триптиху розроблялася і в літературі. Варто згадати відомий „Триптих” Лесі Українки, написаний до 40-річчя творчої діяльності І. Франка й опублікований у 1916 році, де у високохудожній формі окреслюються складні колізії життя митця, наголошується на проблемі існування українського письменника, національного генія „в умовах заблокованої культури” (Л. Костенко).

В українському письменстві також відомі „Триптих” Олега Ольжича, „Кінотриптих” М. Вінграновського, „Триптих про слова” І. Драча, „Древлянський триптих” Л. Костенко, роман-триптих „Вогненні стовпи” Р. Іваничука та ін.

Триптих „Шевченкові” С. Черкасенка увійшов до поетичного циклу „Святкове”, в якому

митець окреслює роль визначних українських письменників – Кобзаря та Каменяра – в процесах націотворення. Усі тексти, що увійшли до названого циклу, належать до кращих зразків громадянської лірики автора і відбивають його духовні шукання, суголосні драматизму тієї складної епохи.

Ідейний зміст триптиху „Шевченкові” можна розкрити, залучивши до аналізу статтю С. Черкасенка „Ідеали Шевченка”, написаній до 100-річчя від дня народження поета, широко трактуються естетичні абсолюти у творчості Кобзаря. Письменник дуже влучно, на наш погляд, охарактеризував сутність поетової життєтворчості: „Найкращим же ідеалом, утвореним поетом, було його власне життя – життя міцної, як дуб, у своїх переконаннях людини. Ніщо, ніякі бурі й нещастя не здолали схилити гордої голови поета, певної своєї національної гідності й гідності рідного народу, за який його, немов Прометей, куто й карано. Коли натхненним творам його у великій мірі властивий елемент краси, то життя його, оскільки в нім виявилась внутрішня його суть – це сама краса, до якої треба йти кожному, хто не байдужий до долі рідного народу” [12].

На думку С. Черкасенка, ідеали Кобзаря „вкладаються в таку схему: вільна людина – нація – людськість” [12]. Як слушно наголошує автор, „з розуміння – вільна людина – виходить у Шевченка ідеал національний” [12]. Ці спостереження можуть слугувати ідейним стрижнем черкасенківської концепції постаті Шевченка, адже ключовими в циклі є мотиви свободи, визвольних змагань, пошуків власної ідентичності, наскрізні і в ліриці Кобзаря.

Важливу роль у циклі „Шевченкові” відіграє епіграф. Він маркує загальну тематичну спрямованість віршів, формує семантичне поле текстів. У ролі епіграфа – уривки із творів Т. Шевченка „Мені однаково” і „Заповіт”. Мотиви, накреслені поетом у названих віршах, розгортаються і в черкасенківському триптисі. Два фундаментальні шевченківські тексти, які дають поетове бачення долі України, своєї долі в контексті епохи, стали точкою розгортання художньої концепції аналізованого циклу С. Черкасенка.

Перша поезія триптиху базується на образах-домінантах уривку із „Заповіту”, обраного в якості першого епіграфа: „*І мене в сім'ї великій, / В сім'ї вільній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим, тихим словом*” [11, с. 290]. У центрі художнього зображення твору – образ визвольних змагань, боротьби за свою країну, що втілюється в ряді символічних образних втілень бою, тюрми, слова, вільної сім'ї:

*Давно
б'ємося ми...
Та гостре бажання одно,
Як порив з темної тюрми
До сонця й зір,*

*Палає в грудях,
Співають про мир
У людях
На всій землі... [11, с. 290].*

У поезії помітне широке вживання образів лірики доби романтизму: сліз, крові, слова, які подані в оригінальному трактуванні.

Сльози – традиційний образ української романтичної поезії. На думку О. Камінчук, цей образ, що зазвичай є знаком емоційного світу особистості, несе на собі семантику страждання, набуває переосмислення у творчості Т. Шевченка, виступаючи в ній „символом пристрасного громадянського почуття” [3, с. 69]. Традиції громадянської символізації образу сліз продовжать П. Куліш (поезія „До кобзи”), Леся Українка (цикл „Сльози-перли”). Цю ж традицію спостерігаємо і в ліриці С. Черкасенка, зокрема в аналізованому триптисі. Поет подає образ сліз у вигляді ускладнено-метафоричної конструкції – в контексті характеристики образу української землі, „*рясно втиканой хрестами*”, „*щедро скропленої сльозами*” [11, с. 290]. Сльози і хрести виступають знаком трагічного існування української нації в умовах боротьби за вільну і нову сім'ю.

Шевченківський образ „вольної, нової сім'ї”, який вибудовується в реаліях нового часу, на наш погляд, є ключовим в аналізованому циклі. Ліричний герой прагне втілити в життя заповіт поета згадати його добрим словом у колі вільних українців, але з гіркою констатує, що ще не прийшов час для цього:

*І на Вкраїні
В сім'ї одній,
Веселій і новій,
Згадать Тебе хоч нині
Уперше словом вільним...
... Але... не час...
До бою кличуть нас... [11, с. 291].*

Фінальний мотив вірша Т. Шевченка „Мені однаково” – «*Та не однаково мені, / Як Україну злії люди / Присплять лукаві, і в огні / Її, окрадену, збудять...*» – знаходить творче осмислення в другій поезії циклу. С. Черкасенко змальовує той історичний момент, який пророче окреслив Т. Шевченко у творі. Це своєрідна художня версія зламового періоду в житті нації:

*Її, окрадену, збудили
В огні, –
І розпинають,
Цькують, катують, що є сили...
Розбіглись діти в метушні
І десь блукають... [11, с. 291].*

Окреслюючи власне український простір за допомогою топонімів степу, поля, лану, С. Черкасенко моделює майже апокаліптичну картину руйнувань, нищення ідеалів визвольних змагань. Українська земля подається в обрамленні кривавих картин розрухи і нищення:

*Широкий степ, поля, облоги,
Лани –
В скаженій люті
Залляли кров'ю перемоги
Вже не царі, вже не пани, –
Раби розкуті!* [11, с. 291].

Найболючіше для письменника є те, що до такої розрухи призвели самі ж українці, яких він влучно означає „рабами розкутими”. Психологічний комплекс неволі, закорінений у свідомості співвітчизників, що віками перебували у рабстві, – це головна загроза для досягнення свободи.

Шевченко зрозумів усі небезпеки, пов'язані із підневільним становищем українців. Він найбільше боявся того, що народ із приспаною свідомістю розбудять визвольні пожежі, але він не буде готовий для розбудови нового суспільства через власну „окраденість”, брак національного вольового елементу, чіткого усвідомлення своєї ідентичності, свого місця в спільноті інших народів. Цей шевченківський біль знайде своє втілення і в пристрасних рядках П. Куліша „Народе без пуття, без чести, без поваги...”, у Франкових терцетах поетичного прологу до поеми „Мойсей”, у глибоких текстах драм Лесі Українки „Вавилонський полон”, „На руїнах”... Дуже тонко цей біль передав і С. Черкасенко. Поет хоче вірити в досягнення ідеалу вільної Української держави, тому й завершує другу поезію циклу оптимістичними рядками:

*... Але в пожарах
Розкрились давнії могили,
Збудився велет до борні, як грім у хмарах!*

*Ще бій один, ще бій останній, –
Народ
Єдиним рухом
Розіб'є полчища погані
Й тебе згадає без скорбот,
Великий духом!* [11, с. 292].

Поетичне визначення суті Шевченкової особистості – „великий духом” – служить своєрідним семантичним зчепленням між другою і третьою поезіями циклу. Адже в заключному вірші С. Черкасенко творить художній портрет людини, яка стала духовним проводирем української нації. Твір має цікаву будову: кожна строфа починається словом, що акцентує ту чи іншу рису поетової діяльності. Усі слова-означники формуються на основі прийому смислової градації. Спочатку Шевченко – це „поет ... кобзар”, у другій строфі – „пророк ... вістун”, у третій – „Месія... Довічна Правда України” [11, с. 292]. Кожна із строф окреслює параметри названого поняття. У першій

змальовується творча іпостась Шевченка. Ключовим тут стає образ пісні, що в поетичній традиції асоціюється із творчим самовиявом талановитої особистості: „Хоч долі скорбної тягар / Тяжів над нами, / Та упивались до нестями / Твоїми дужими піснями / Серце ними гартували...” [11, с. 292].

Друга строфа розкриває природу й силу пророчого Шевченкового Слова. С. Черкасенко звертається до біблійного образу Єремії, що став символічним втіленням пророка, який оплакує долю поневоленої нації. Ще раніше цей образ творчо опрацювала й Леся Українка, зокрема в поезії “Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!..”, в якій Єремія постає своєрідним символом вічної туги над неволею єврейського народу, а також у драмі „На руїнах”, де він осмислюється у контексті націотворчих шукань Лесі Українки. Інтерпретаційні лінії, накреслені у творчості письменниці, продовжує й С.Черкасенко. Профетична сутність Шевченкового Слова ототожнюється із пророцтвами Єремії: „Огневих слів твоїх перун / Розбив / Полону давнього кормигу, / Як сонце розтопив / Зневір'я кригу / Незгасним полум'ям надії... / О слово дивне Єремії!” [11, с. 292].

Третя строфа є квінтесенцією Черкасенкової концепції образу Шевченка. У ній Кобзар прирівнюється до абсолютних величин – Довічної Правди, народного духу, Месії. Автор закликає черпати із глибоких джерел Шевченкової життєтворчості. Характеристичним є й підбір ключових понять, у колі яких формується асоціативний ряд „Шевченко – Месія”. Поет використовує фрази, образи релігійного плану: „Месія... / Довічна Правда України... / Народний дух, його стихія... / Великий і Єдиний... / І хто не схилить голови / До ніг Твоїх побожно, / Не скаже щиро і неложно: / „Навчи!.. благослови!..” [11, с. 292]. Цитовані рядки підкреслюють захоплене, майже побожне ставлення С. Черкасенка до Т. Шевченка

Отже, проаналізовані поезії циклу „Шевченкові” засвідчують майстерне продовження традиції української художньої шевченкіани, виявляють авторську настанову на осмислення базових категорій творчого універсуму Кобзаря, прагнення розкрити справжній зміст його заповітів. Для С. Черкасенка Шевченко – духовний орієнтир, митець, який своїм пророчим Словом розбудив національну свідомість народу, Месія, котрий вибудував ідеал „нової, вольної” української сім'ї в координатах світової спільноти. Форма триптиху розширила можливості для творчого моделювання образу Шевченка. А вдало підібрані художні засоби увиразнили мистецький портрет цієї знакової постаті в духовній історії України.

Література

1. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко / Л. Дем'янівська // Історія української літератури к.ХІХ – початку ХХ ст. : у 2 кн. / за ред. О. Гнідан. – К., 2006. – Кн. 2.
2. Калантаєвська Г. Діяльність Спиридона Черкасенка на тлі суспільного життя України початку ХХ ст. / Г. П. Калантаєвська // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/19961/1/kalantaevska.pdf>

3. Камінчук О. Поетика української романтичної лірики (Проблеми просторової організації поетичного тексту) / Ольга Камінчук. – К. : ЛДЛ, 1998. – 160 с.
4. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С. Черкасенка) / Н. Копиленко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 10. – С. 85-87.
5. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів / Інна Котяш. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1978/1/Kotjacsh.pdf>
6. Котяш І. Реконструкція літературного процесу у листах С. Черкасенка / Інна Котяш // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). – 2011. – № 19 (203). – С. 95-108. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://almamater.lnpu.edu.ua/magazines/visnyk/2011/19_fil.pdf
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ „Академія”, 2006. – 752 с.
8. Майборода Н. Стилістична функція кольорів у ліриці С. Черкасенка // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика. – 2010. – Том VI. – С. 41-44. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdiso/gur/2010/Majboroda%20N.V.pdf
9. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка) / Олекса Мишанич // Черкасенко С. Твори: у 2-х т. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 5-42.
10. Сверстюк Є. Феномен Шевченка / Євген Сверстюк // Сверстюк Є. На святі надій. Вибране. – К., 1999.
11. Черкасенко С. Твори : у 2-х т. / Спиридон Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1.
12. Черкасенко С. Шевченкові ідеали / Спиридон Черкасенко // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://kulk.ck.ua/files/zbirnik-13.pdf>
13. Франко І. Тарас Шевченко і його „Заповіт” / Іван Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 34. – С. 386-388.

Оксана Кузьма

ПОЭТИЧЕСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА С. ЧЕРКАСЕНКО

Аннотация. В статье рассматриваются особенности рецепции Т. Шевченко в творчестве украинского поэта-модерниста С. Черкасенко. Объектом анализа избран цикл поэзий, в которых актуализируются шевченковские темы, мотивы, образы, проявляется авторское восприятие роли Кобзаря в духовной жизни нации.

Ключевые слова: рецепция, мотив, поэтика, лирический цикл, Шевченко, образ-символ.

Oksana Kuzma

POETIC SHEVCHENKIANA BY S. CHERKASENKO

Summary. The article deals with the reception peculiarities of the figure of T. Shevchenko in the works of the Ukrainian poet-modernist S. Cherkasenko. The object of the analysis is the cycle of poems, where Shevchenko's themes, motifs, images (characters) are updated and author's perception of the Kobzar's role in the spiritual life of the nation is shown.

Key words: reception, lyrical cycle, motif, poetics, image-symbol, Shevchenko.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014 р.

Кузьма Оксана Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет».